

Arkadiusz Żukowski

SZTUKA BIAŁYCH W POŁUDNIOWEJ AFRYCE – OD UBÓSTWA DO BOGACTWA?

ART OF WHITES IN SOUTH AFRICA: FROM POVERTY TO RICHNESS?

Sztuka południowoafrykańska nie jest jednorodna. Oddaje ona zróżnicowanie kulturowe i cywilizacyjne tego kraju. W charakterystyce sztuki białych w Południowej Afryce skoncentrowano się przede wszystkim na sztukach pięknych: na malarstwie i rzeźbie, uwzględniono też architekturę teatr i muzykę¹. Świadomie, ze względu na objętość, zrezygnowano z prezentacji osiągnięć literatury białych (w języku angielskim i afrikaans), której dorobek znany jest na świecie. Górną cezurę czasową opracowania stanowią lata 80. XX wieku.

Mimo że przejawy sztuki, w szczególności użytkowej białych w Południowej Afryce, datują się prawie wraz z ich tam przybyciem w II połowie XVIII wieku, to najczęściej podaje się, że jej wymiar profesjonalny i zinstytucjonalizowany sięga XIX wieku i związany

¹ Szerzej na temat kultury i sztuki południowoafrykańskiej, zwłaszcza białych patrz: F.L. Alexander, *Art in South Africa: Painting, Sculpture and Graphic Work since 1900*, Cape Town 1962; E. Berman, *Art and Artists of South Africa*, Cape Town 1970; H. Fransen, *Three centuries of South African Art, Fine Art: Architecture, Applied Arts*, Johannesburg 1982.

jest z twórczością Thomasa Bowlera (1813–1869), Thomasa Bainesa (1820–1875), Georga Angasa (1822–1886) i Frederica FOns (1802–1887) oraz powstaniem w 1851 roku Południowoafrykańskiego Towarzystwa Sztuk Pięknych (*South African Fine Arts Society*)². Do dalszego rozwoju sztuki południowoafrykańskiej doszło po przyjeździe do Transwalu dwóch Holendrów: malarza Fransa Oedera (1867–1944)³ i rzeźbiarza Antona van Wouwa (1862–1945)⁴. Pierwszy z nich malował pejzaże, martwą naturę i portrety, drugi dał się poznać jako pionier rzeźby w brzozi – typy ludzkie (pomnik Paula Krugera w Pretorii, pomnik kobiety w Bloemfontein). Niedługo później do wspomnianych artystów tworzących w stylu XIX-wiecznego *Dutch Academic Style* dołączył w 1905 roku impresjonista z Holandii Pieter Wenning (1873–1921), który m.in. uwieczniał sceny z życia Kraju Przylądkowego⁵. Inną formę wyrazu (*Romantic English Academic Tradition*) przedstawiali malarze przybywający do Południowej Afryki z Wielkiej Brytanii: m.in. Edward Roworth (1880–1964) i Bertha Everard (1873–1965)⁶, która w latach 30. XX wieku utworzyła grupę artystów modernistów⁷. Wcześniej z XIX-wiecznymi prądami artystycznymi zerwali twórcy skupiający się w kole Daniela Boonzaiera (1865–1950), utalentowanego karykaturzysty⁸. Byli to m.in.: rzeźbiarka i malarka Irma Stern (1894–1966) i Pieter Wenning (1873–1921)⁹.

Jednym z najbardziej znanych malarzy południowoafrykańskich był Jacob Hendrik Pierneef (1886–1957), który do pejzażu (malował głównie Transwal) wniósł elementy dekoracyjne oraz wewnętrzną ekspresję¹⁰. Od końca lat 30. do początków lat 50. XX wieku

² *South Africa 1988–1989. Official Yearbook*, Cape Town 1988, s. 584.

³ *South Africa 1982. Official Yearbook*, Cape Town 1982, s. 719, 722.

⁴ *Ibidem*, s. 719, 724–725.

⁵ *Ibidem*, s. 723; *South Africa 1988–1989...*, op. cit., s. 584.

⁶ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 719.

⁷ *Ibidem*, s. 720.

⁸ *Ibidem*, s. 719; J. Balicki, *Historia Burów. Geneza państwa apartheidu*, Wrocław 1980, s. 277.

⁹ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 719, 722–723.

¹⁰ *South Africa 1988–1989...*, op. cit., s. 584.

z inicjatywy malarzy: Gregoira Boonzaiera (1909–2005)¹¹, Terenca Mc Caw (1913–1978)¹² i Waltera Battista (1906–1982)¹³ powstała awangardowa „New Group”. Działalność tej grupy utorowała drogę dla uznania twórczości ekspresjonisty Alexisa Prellera (1911–1975)¹⁴ i abstrakcjonisty Jeana Welza (1900–1975)¹⁵. Wśród wielu innych białych malarzy południowoafrykańskich można wymienić pochodzącego z Łodzi ekspresjonistę Wolfa Kibla (1903–1938)¹⁶.

Podobnie jak malarstwo, rzeźba południowoafrykańska reprezentowała połączenie nurtów zachodnioeuropejskich i amerykańskich, a później także z kulturą i sztuką afrykańską. Jej wyróżniającymi się cechami są funkcje architektoniczne i środowiskowe. Prekursorem tej dziedziny sztuki był Anton Anreith (1755–1822)¹⁷, a następnie Anton van Vouw. W XX wieku ponad przeciętność wybili się m.in.: Moses Kotler (1896–1977) rzeźby typów ludzkich, zwłaszcza Afrykanów w drewnie; George Jaholowski (1914–1980) rzeźby w metalu – formy naturalne, akty; Coert Steynberg (1906–1982)¹⁸ rzeźby w kamieniu, drewnie i metalu; Eduardo Villa (ur. 1920 r.) rzeźby w brązie – typy ludzkie, architektura środowiskowa; Lippy Lipschitz (1903–1980)¹⁹.

Architektura południowoafrykańska we wczesnej fazie rozwoju wykształciła w XVIII wieku unikalny styl zwany *Cape Dutch* spoty-

¹¹ G. Boonzaier jako ekspresjonista malował głównie sceny z malajskiej dzielnicy w Kapsztadzie, zob. *South Africa 1982...*, op. cit., s. 720; *Gregoir Boonzaier (1909–2005)*, http://www.millardart.co.za/boonzaier_cv.html [15.01.2011].

¹² T. McCaw specjalizował się w impresjonistycznych pejzażach, zob. *South Africa 1982...*, op. cit., s. 722.

¹³ W. Battis jako abstrakcjonista tworzył silnie pod wpływem buszmeńskich malowideł skalnych, zob. *South Africa 1982...*, op. cit., s. 720.

¹⁴ A. Preller malował sceny mistyczne i rytualne plemienia Ndebele, posługiwał się symboliką, używając jako materiału m.in. złota, zob. *South Africa 1982...*, op. cit., s. 722.

¹⁵ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 723.

¹⁶ *Ibidem*, op. cit., s. 721.

¹⁷ C. de Bosdari, *Anton Anreith: Africa's Firsts Sculptor*, Cape Town 1954.

¹⁸ *Coert Steynberg. SA beeldhouer van faam*, <http://www.mieliestronk.com/steynberg.html> [15.01.2011].

¹⁹ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 724–725.

kany w Kraju Przylądkowym²⁰. Wyrażano się o nim, że był kamieniem węgielnym w kulturze kraju i najpiękniejszej na świecie przykładem architektury domowej²¹. Najwybitniejszymi przedstawicielami stylu *Cape Dutch* byli pracownicy holenderskiej Zjednoczonej Kompanii Wschodnioindyjskiej: Niemcy – Herman Schütte²², wspomniany wcześniej A. Anreith oraz Francuz Louis Thibault²³, architekt wielu budynków rządowych oraz rezydencji właścicieli ziemskich.

W późniejszym okresie przejmowano w architekturze wzorce brytyjskie. W końcu XIX wieku w Transwalu działał Holender Sytze Wierda (projektował m.in. budynki rządu Transwalu – Raadsaal i sądu – Palace of Justice)²⁴. Na początku XX stulecia autorem licznych budynków publicznych był Herbert Baker²⁵. Jego dziełami były m.in.: budynki parlamentu (Union Building), dworzec kolejowy w Pretorii, Budynek Sądu Najwyższego w Johannesburgu, pomnik Cecila Rhodesa i rezydencja premiera w Kapsztadzie. H. Baker dążył do stworzenia południowoafrykańskiego stylu w architekturze, m.in. przez korzystanie z wzorców stylu *Cape Dutch*. W I połowie XX wieku w architekturze południowoafrykańskiej zaznaczył się wpływ szkoły amerykańskiej (m.in. Louisa Kahna), której rozwiązania dostosowano do warunków miejscowych, np. port lotniczy Jan Smuts (obecnie O.R. Tambo International Airport), uniwersytet Rand Afrikaans w Johannesburgu, teatr i opera Nico Malan w Kapsztadzie, teatr State Theatre i uniwersytet UNISA w Pretorii.

Historia teatru w Południowej Afryce związana jest z powstaniem w 1801 roku w Kapsztadzie teatru African Theatre, gdzie

²⁰ C. de Bosdari, *Cape Dutch Houses and Farms: Their Architecture and History*, Cape Town 1964.

²¹ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 728.

²² O. Hintrager, *Geschichte von Südafrika*, München 1952, s. 462.

²³ A. F. Hattersley, *An Illustrated Social History of South Africa*, Cape Town 1969, s. 59.

²⁴ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 729–730.

²⁵ *Ibidem*, s. 730; *South Africa 1988–1989...*, op. cit., s. 588.

grano sztuki autorów zachodnioeuropejskich. Za czasów administracji holenderskiej (1652–1795) jedynie sporadycznie odbywały się przedstawienia teatralne zatrzymujących się w tym mieście najemnych żołnierzy holenderskiej Zjednoczonej Kompanii Wschodnioindyjskiej (np. w 1783 roku francuscy żołnierze wystawili sztukę Beaumarchais’ego pt. „Cyrulik Sewilski”)²⁶.

Na początku XIX stulecia za sprawą dramaturga francuskiego Charles’a Etienne Bonifacego i Louisa Henri Meuranta rozpoczęła się amatorska twórczość teatralna wśród ludności burskiej, zaś w 1853 roku Anglik Sefton Parry założył pierwszą profesjonalną agencję teatralną ukierunkowaną na społeczność angielskojęzyczną. W następnych dekadach zaznaczył się wzrost aktywności teatrów amatorskich. Okres II wojny światowej przyniósł zasadnicze zmiany, gdyż państwowe subsydia dały możliwość szerszej działalności teatrów²⁷. Występowali wtedy m.in. tacy aktorzy, jak: Anna Neethling-Pohl, Leontine Sagan, Donald Inskip, Myles Bourke, Andre Huguenet.

Jeżeli chodzi o muzykę białych to do XIX wieku miała ona charakter wojskowy i religijny. Pierwszymi jej przedstawicielami byli: kompozytor F.C. Lemming oraz organista Holenderskiego Kościoła Reformowanego z Paarl Jan S. de Villiers²⁸. Koniec XIX stulecia charakteryzował się podobnie jak w innych dziedzinach kultury i sztuki napływem do Południowej Afryki wielu artystów. Powstały orkiestry, chóry konserwatoria i towarzystwa muzyczne. Na początku XX wieku Bosman di Raveli skomponował pierwsze pieśni afrykanerskie, a w 1919 roku M. L. de Villiers skomponował muzykę do poematu „Die Stem van Suid Afrika”, który stał się hymnem narodowym RPA²⁹. Spośród kompozytorów, którzy uzyskali międzynarodowe uznanie wspomina się: Arnolda van Wykla, Johna Jouberta, Stefansa Grovea, Huberta du Plessis, a wśród najmłodszej gene-

²⁶ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 707.

²⁷ *Ibidem*, s. 708; *South Africa 1988–1989...*, op. cit., s. 575.

²⁸ *Ibidem*, s. 580.

²⁹ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 708.

racji: Grahama Newcatera, Petera Klatzowa, Rosy Nepgen i Pietera de Villiers³⁰. Wspomniane osoby były zaangażowane także w twórczość operową (np. John Joubert był twórcą pierwszej południowoafrykańskiej opery – „Antygona” w 1954 roku).

Działalność operowa do lat 30. XX wieku, zapoczątkowana w XIX stuleciu, opierała się wyłącznie na wizytach zagranicznych gości. Początek rodzimemu profesjonalnemu wykonywaniu dzieł operowych dali włoscy śpiewacy Aleksandro Rota i Giuseppe Paganelli oraz drygent kapsztadzkiej orkiestry (Cape Town Municipal Orchestra) William Pickerill³¹. W salach operowych Wiednia, Mediolanu i Londynu występowali; Mimi Coertse, Emma Renzi i Nellie du Toit³².

Dużo mniejsze znaczenie odgrywał balet, który mimo obiecujących przedsięwzięć (np. utworzenie w latach 30. XIX wieku akademii baletu przez Etienne Garante i Willema Boonzaaiera, działalność w latach 20. XX wieku angielskiej tancerki Helen Webb) nie przebił się ponad poziom amatorski³³. W latach 1950–1985 Południową Afrykę opuściło wielu utalentowanych tancerzy i choreografów: John Cranko, Nadina Merina, David Poole, Dulcie Homes, Deanne Bergsma, Monica Mason i Vivian Lorayne³⁴.

* * *

Sztuka białych w Południowej Afryce tworzyła się i kształtowała się w specyficznych warunkach, z dala od Europy chociaż pod jej przemożnym wpływem, zwłaszcza w początkowym okresie. Była też ona bardzo elitarna i dość hermetyczna, prawie że nieotwarta na dziedzictwo kulturowe innych mieszkańców Południowej Afryki. Wraz

³⁰ *South Africa 1988–1989...*, op. cit., s. 581; *South Africa 1982...*, op. cit., s. 709.

³¹ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 709.

³² *This is South Africa*, Pretoria 1987, s. 128.

³³ *South Africa 1982...*, op. cit., s. 710–711; *South Africa 1988–1989...*, op. cit., s. 579.

³⁴ *This is South Africa...*, op. cit., s. 127.

z uprzemysłowieniem, wzrastającym dobrobytem białej ludności, w szczególności w XX wieku nastąpił znaczący rozwój sztuki białych w tym kraju. Artyści swoje inspiracje czerpali wówczas także ze sztuki afrykańskiej. Sztuka ta stworzyła własny i oryginalny styl, przy czym pewne kierunki były mocno popierane przez władze w Pretorii).

BIBLIOGRAFIA

- Alexander F.L., *Art in South Africa: Painting, Sculpture and Graphic Work since 1900*, Cape Town 1962.
- Balicki J., *Historia Burów. Geneza państwa apartheidu*, Wrocław 1980.
- Berman E., *Art and Artists of South Africa*, Cape Town 1970.
- Bosdari de C., *Anton Anreith: Africa's Firsts Sculptor*, Cape Town 1954.
- Bosdari de C., *Cape Dutch Houses and Farms: Their Architecture and History*, Cape Town 1964.
- Coert Steynberg. *SA beeldhouer van faam*, <http://www.mieliestronk.com/steynberg.html>.
- Fransen H., *Three Centuries of South African Art, Fine Art: Architecture, Applied Arts*, Johannesburg 1982.
- Gregoir Boonzaier (1909-2005), http://www.millardart.co.za/boonzaier_cv.html.
- Hattersley A.F., *An Illustrated Social History of South Africa*, Cape Town 1969.
- Hintrager O., *Geschite von Südafrika*, München 1952.
- South Africa 1982. Official Yearbook*, Cape Town 1982.
- South Africa 1988-1989. Official Yearbook*, Cape Town 1988.
- This is South Africa*, Pretoria 1987.

ART OF WHITES IN SOUTH AFRICA: FROM POVERTY TO RICHNESS?

SUMMARY

The South African art is not uniform. It expresses cultural and civilization diversity of the country. In characterization of the art of white people in South Africa the article focuses above all on the fine

arts (on painting and sculpture) but architecture, theatre and music were as taken into consideration.

The art of white people in South Africa was being created and formed in specific conditions, far away from Europe. Although the art was powerfully influenced by Europe, especially in the initial period. In the beginning it was also very elite and quite impenetrable. It was not almost opened to the cultural heritage of the other inhabitants of South Africa. Together with the industrialization, increasing prosperity of white population, especially in the 20th century, significant development of the art of white people in this country occurred. At that time, artists derived inspirations as well from the African art. This art was creating its own and genuine style and some trends were strongly supported by authorities in Pretoria.